

Elajas

11.09.2000 helistas keelenõuandesse nõrдинud naine: loomakaitseseltsi töötaja olevat kasutanud loomade kohta sõna *elajad*. Helistajal on kodus armsad koerakesed, ta ei taha sugugi, et nende kohta *elajad* öeldaks. Arutasime ja leidsime, et sõna kasutus oli tõesti sobimatu.

Tekkinud konflikt oli sedavõrd huvitav, et selle üle tasub mõtiskleda pärast vastamistki. Tegemist on sõnaga, mille hinnanguline väärtus on aegade jooksul täiesti muutunud. Georg Müller jutlustas XVII sajandi alguses (s.o 400 aastat tagasi) suurest imest, kuidas surnud munast oli üks elav *elajas* saanud. Teises jutluses on ta rääkinud *pisukestest mets-elajatest* – maokestest ja linnukestest.¹ Otto Wilhelm Masing on Marahwa Näddala-Lehhes XIX sajandi kolmandal kümnendil (s.o ligi 200 aastat tagasi) kord kirjutanud ühest imelikust *elajast*, teine kord öelnud orava kohta *elajakene* ja korra esineb ka sõna *elajasugu* praeguse loomaliigi mõttes.² *Elajas* on seega mitu sajandit olnud täiesti neutraalne sõna looma kohta, päritolult seotud tegusõnaga elama ning sõnaga *elaja*, mis tähendas 'elus'. Veel XX sajandi algul esitasid esimesed õigekeelsussõnaraamatud (1918 ja 1925) ka hellitleva tuletise *elajakene*, mida meie praegu enam hästi kasutada ei oskaks.

Nüüd ütleb „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat”, et *elajas* on küll loom, aga „hrl. mingi negatiivse emotsionaalse hinnanguga öelduna”.³ Paistab, et sõna on halvaks läinud järk-järgult XX sajandi jooksul. Sõnaraamat toob neutraalse kasutuse näite XIX sajandi lõpu kirjamehelt Jakob Pärnalt („Ühel väga ilusal suvisel päeval hoidis ta karjamaal oma *elajaid*”) ning veel ka XX sajandi kolmekümnendaist Mart Raualt („Vahest sekka kuuldu mõne mäletsedes lamava *elaja* inisemist”). Mõlemad on kirjutanud karielajatest ehk kariloomadest. Kartoteegis on peale *karielaja* leidunud veel liitsõnad *kodu-*, *maja-* ja *metselajas*.

Mis on siis süütu sõna ära rikkunud? Ikka inimene. Kõigepealt hakati tõmbama võrdlusjooni loomalt mõne inimese peale: Käib *elaja* kombel neljakäpuli. Ahmib süüa nagu *elajas*. Röögib kui *elajas*. Edasi öeldi mõnele inimesele juba mitte enam võrdluse vormis, vaid otse: *Sa alatu elajas! Ma sulle vanale elajale alles näitan! Käed küljest, sa elajas!* August Jakobson kirjutas XX sajandi keskel: „*Teie siga, lurjus, elajas .. ütlesin ma talle kohe!*” Seletussõnaraamat fikseeribki teise tähendusena, et *elajas* on ka sõimusõna. Sõna sai inimeste peal nii halvamaigulise tähenduse, et ei kõlba enam loomadegi kohta. Vähemalt ei kujutlenud keelenõuandesse helistaja, et tema koerakesed saaksid olla elajad.

Veel teravam on olnud omadussõna *elajalik* tähenduse halvenemine. Esmastähenduse ‘elajale, loomale omane’ kasutust vaevalt enam kohatab, harv on isegi võrdluse alusel saadud ‘otsekui loomale omane, meeletu, arutu’, nt *elajalik* kisa, *elajalik* õgimine. Domineerib teisene, inimeste maailma tähendus ‘julm, metsik, toores’. Seletussõnaraamatu näited (*Elajalik* kohtlemine, piinamine, hukkamine. Bandiitide *elajalikud* teod. Tapetud kõige *elajalikumal* kombel) osutavad selgesti, et loomariigis kasutamiseks see omadussõna enam ei kõlba.

Tegelikult on inimene ära rikkunud ka sõna *lojus*, mis on etümooloogiliselt seotud tegusõnaga *loom*. Seletussõnaraamat näitab esimese tähendusena: (kodu)loom (hrl. eelkõige veiste kohta).⁴ Liitsõnadena on kirjas *kodu-*, *pisi-*, *pudu-*, *töö-* ja *veolojus*. Sõnaraamatus on see tähendus märgendatud vananenuks. Niisamuti on vananenud ka *lojuse* neutraalne ülekanne inimesele, nagu kunagi XX sajandi kahe- või kolmekümnendail on kirjutanud Julius Oengo: „.. olgugi varas või röövel ta – ikkagi *Issanda lojus*.” Praegu ütleksime, et oleme ühed *jumala loomad* kõik. Teise tähendusena on märgitud sõimusõna: Sõimas mehi *lojusteks* ja *elajateks*. Ta, *lojus*, valetas meil suud ja silmad täis! Ta on siga mees, *lojus!*

Ja jälle – inimeste peal ära rikutud sõna ei kõlba tänapäeval enam hästi ühele hea loomuga loomale. Oma koerakesi armastav proua vaevalt sooviks neid *lojusteks* või *pisilojusteks* nimetada. Lemmikloomale oleks ringiga tagasi jõudnud sõna niisama solvav kui inimesele.

Seega kipub kirjutises näidatud viisil halvenema looma mis tahes nimetus ja otsitakse taas neutraalset. Võib juhtuda, et kunagi ei kõlba ka sõna *loom* enam.

- ¹ K. Habicht, V.-L. Kingisepp, U. Pirso, K. Prillop, Georg Mülleri jutluste sõnastik. Tartu, 2000, lk 57.
- ² V. Kingisepp, O. W. Masingu „Marahwa Näddala-Lehhe” sõnastik. – Sõnasõel 1. Tartu, 1972, lk. 80.
- ³ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. I köide, 2. vihik. Tallinn, 1991, lk 265.
- ⁴ Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. III köide, 1. vihik. Tallinn, 1992, lk 172–173.

Tiiu Erelt
eesti keele instituudi vanemteadur